

1. Vymezení termínů: Praslovanština, staroslověnština

➤ Praslovanština

Předpokladem našeho předmětu je, že se slovanské jazyky vyvinuly ze společného jazykového základu (prajazyka): z **praslovanštiny** (divergentním jazykovým vývojem¹).

Praslovanština není přímo pramenně doložena, nýbrž k jejímu obrazu dospíváme srovnáním jednotlivých slovanských jazyků. Jelikož jsou všechny praslovanské formy hypotetické, jsou opatřeny hvězdičkou: **golva* ‚hlava‘. Při této rekonstrukci se využívá lingvistická metoda nazývaná jako **historicko-srovnávací jazyková metoda**:

česky	polsky	rusky	staroslověnsky	rekonstruovaná psl. podoba
<i>hlava</i>	<i>glówa</i>	<i>golova</i>	<i>glava</i>	* <i>golva</i>

Pro rekonstrukci praslovanštiny jsou zásadní

- **staroslověnština** coby **první spisovný slovanský jazyk** (tj. písemně doložený), který vznikl v druhé polovině 9. stol. na bázi jižního dialektu praslovanštiny,
- starší fáze jednotlivých slovanských jazyků, zejména stará ruština, jejíž nejstarší texty pocházejí ze 12. stol., a stará čeština, jejíž nejstarší texty pocházejí ze 14. stol.

Z tohoto hlediska hraje nejzásadnější roli **staroslověnština**, neboť představuje jižní variantu praslovanštiny (tzv. bulharsko-makedonský dialekt).

➤ Staroslověnština

Staroslověnštinou a staroslověnským písemnictvím se zabývá disciplína, která se nazývá **paleoslovenistika**.

Staroslověnština tedy **není jazykovým prazákladem**, z něhož by se vyvinuly současné slovanské jazyky, nýbrž je jejich nejstarší sestrou.

Je jazykem, který vytvořil Konstantin Filozof, a tudíž **jazykem umělým** – zpočátku byla určena k liturgickým funkcím, posléze se stala jazykem písemnictví.

Držela se především v písemnictví národů, které patří do kulturní sféry řecké ortodoxie, zejména Bulharů, Rusů, Srbů (v kulturní sféře západního křesťanství byla její existence velmi komplikovaná – fakticky se zachovala jen u Chorvatů). U těchto národů ovlivnila

¹ Jazykovou divergencí vznikají jazykové rodiny vs. jazykovou konvergencí vznikají jazykové svazy.

staroslověnština vznik jejich spisovných jazyků. Vedle termínu staroslověnština se používá také termín **církevní slovanština**.

Vývoj staroslověnštiny

1) Nejstarší etapu jejího vývoje představuje jazyk, do něhož ještě v Byzanci přeložil Konstantin evangeliář. Tomuto jazyku říkáme **prastaroslověnština** nebo **soluňská staroslověnština** a jeho základem byl dialekt Slovanů z okolí Soluně.

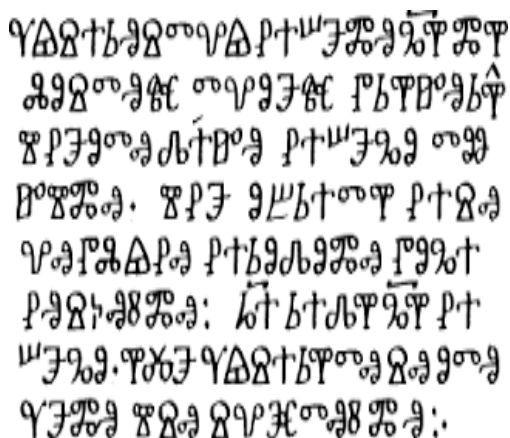
2) Druhé období představuje **staroslověnština moravské redakce** neboli **velkomoravská staroslověnština**. Jedná se o prastaroslověnštinu přinesenou na Velkou Moravu, kde byla přizpůsobena domácímu živému jazyku. Toto vývojové období staroslověnštiny je reprezentováno tzv. **Kyjevskými listy**, nejstarším dosud známým rukopisem psaným slovansky. Jedná se o 13 stran menšího formátu psaných hlaholicí, jejich obsahem jsou mešní modlitby (zlomek sakramentáře) a tento obsah je přeložen z latiny.

Velkomoravská staroslověnština se stala základem dalšího vývoje slovanského spisovného jazyka. V prostředí různých jazyků a kultur, kam se dostal po zániku velkomoravského ohniska, se jeho podoba proměňovala, a proto jej nazýváme staroslověnštinou dané redakce. Rozlišujeme následující čtyři (event. pět s jednou hypotetickou) redakce staroslověnštiny, ze kterých vznikly redakce další:

- **staroslověnština české redakce**,
- staroslověnština bulharsko-makedonské redakce,
- staroslověnština charvátské redakce,
- staroslověnština panonské (slovenské) redakce,
- staroslověnština polské redakce (ta je však zcela hypotetická)

Staroslověnština byla zaznamenávána 2 slovanskými grafickými soustavami:

1. Hlaholicí (vytvořenou Konstantinem Filozofem)
2. Cyrilicí (vytvořenou Konstantinem Přeslavským / Klimentem Ochridským?)

Handwritten text in Glagolitic script, likely from the Kyjevské listy. The text is arranged in several lines, showing the characteristic shape of the Glagolitic characters.

Kyjevské listy, hlaholice

Savvina kniga, cyrilice

Periodizace praslovanštiny

1. Nostratická fáze²: před rokem 8000 př. n. l.
2. Indoevropská fáze: 8000 – 3000 př. n. l. (protoindoevropské jazykové společenství: asi 6000 př. n. l.; klasická indoevropština: asi do roku 3000 př. n. l.)
3. Desintegrace indoevropštiny: 3000 – 1800 př. n. l.
4. Protobaltská fáze (baltoslovanská jazyková jednota): 1800 – 500 př. n. l.
5. Praslovanština
 - Počátek vydělování slovanských dialektů baltoslovanského společenství: 700 př. n. l. – 200 n. l., protoslovanština.
 - Raná praslovanština: 200 n. l. – 400 n. l.
 - Klasická praslovanština: 400–800 n. l.
 - Pozdní praslovanština: 800–1000 n. l.; v tomto období dochází k dovršení nářečního štěpení praslovanštiny – vznik slovanských jazyků

2. Fonologický systém pozdní praslovanštiny

➤ Vokální systém

<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>
<i>b</i>		<i>ɔ</i>
<i>e</i>		<i>o</i>
<i>ɛ</i>		<i>ɔ</i>
<i>ě</i>		<i>a</i>

² Lingvistická hypotéza o vzdáleném příbuzenském vztahu mezi indoevropskými jazyky a několika dalšími jazykovými rodinami (uralskými, altajskými, drávidskými, jihokavkazskými a semitoamitskými). Původcem teorie je Vladislav Illič-Svityč (inspirovaný učením Holgera Pedersena), který na základě lexikálních shod indoevropských jazyků s jazyky neindoevropských rodin usuzoval společný jazykový prazáklad. Tato teorie je velmi dobře propracována (v zahraničí Joseph Greenberg, Sergej Starostin, u nás Mirek Čejka, Arnošt Lamprecht, Václav Blažek), přesto ji nelze bezpečně ani prokázat, ani vyvrátit

➤ **Konsonantický systém**

			labiály	alveoláry	palatály	veláry
okluzívy	ústní	neznělé	<i>p p'</i>	<i>t t'</i>		<i>K</i>
		znělé	<i>b b'</i>	<i>d d'</i>		<i>G</i>
	nazální		<i>m m'</i>		<i>ň</i>	
semiokluzívy		neznělé		<i>c'</i>	<i>č</i>	
		znělé		<i>dz'</i>	<i>(dž)</i>	
konstriktivy		neznělé		<i>s (s')</i>	<i>š</i>	<i>ch</i>
		znělé	<i>w w'</i>	<i>z</i>	<i>ž</i>	
	laterální			<i>l l'</i>		
	vibranty			<i>r r'</i>		
	aproximanty				<i>j</i>	

Pro fonologický systém pozdní praslovanštiny je rozhodující: ve vokalickém systému: opozice přední – zadní vokál, naopak není relevantní opozice vokalické kvantity; v konsonantickém systému: zejména korelace měkkosti: *p – p'*, *b – b'*, *m – m'*, *w – w'*, *t – t'*, *d – d'*, *n – n'*, *r – r'*, *l – l'*. Ostatní konsonanty stojí mimo tuto korelaci: pouze tvrdé *k*, *g*, *ch*, *s*, *z* a pouze měkké *ž*, *š*, *č*, *j*, *c'*, *dz'*.

3. Periodizace vývoje češtiny

Čeština se vyvinula z **pozdního dialektu praslovanštiny** na konci 10. stol. V rámci jejích dějin se tradičně vydělují následující fáze:

Pračeština 1000–1150.³

Stará čeština 1150–1500.

Střední čeština (čeština střední doby) 1500–1775.

³ Letopočty mají pouze orientační charakter. Vývoj jazyka se realizuje v dlouhých časových intervalech, které se měří spíše v generacích než konkrétních letech.

Nová čeština (moderní č.) 1775–současnost.

Tyto vývojové etapy by bylo možno dále vnitřně rozčlenit na dílčí periodizační úseky:

Stará čeština

raná stará čeština	čeština 14. stol. (gotická čeština)	husitská čeština
1150–1300	1300–1400	1400–1500

Čeština střední doby

humanistická čeština	barokní čeština
1500–1620	1620–1775

Nová čeština

obrozenská čeština	poobrozenská čeština	čeština 1. pol. 20. stol.	čeština 2. pol. 20. stol.
1775–1848	1848–1918		

Pro vývoj češtiny je důležitý faktor externích jazykových vlivů, tj. vlivů jiných jazyků, zvláště:

- latiny,
- němčiny,

- staroslověnštiny (velmi krátce – zřejmě jen na církevní sféru slovní zásoby),
- v moderní době vlivu jiných slovanských jazyků (zejména polštiny a ruštiny),
- v moderní době vlivu francouzštiny a v poslední době angličtiny.

Vývojové kontinuum češtiny za působení jiných externích vlivů znázorňuje následující tabulka:

		latina, němčina, stsl.	lat., něm.	lat., něm.	lat., něm. ⁴ , pol., ruš., fr., angl.
		↓	↓	↓	↓
klasická psl.	→ západní dialekt psl.	→ pračeština	→ stará čeština	→ střední čeština	→ moderní čeština

Němčina a latina působila na č. poněkud odlišným způsobem, neboť se lišily komunikační sféry, ve kterých tyto jazyky působily:

- latina = intelektuální sféra jazyka,
- němčina = sféra každodenní komunikace (konverzační jazyk): zejména řemesla, obchod a válečnictví, fenomény související s vyšší civilizační úrovní (prostředí šlechty a městského patriciátu).

Sporné je působení obou jazyků ve všech jazykových plánech (modulech):

- nepochybný v lexiku,
- předpokládaný v syntaxi,
- odmítaný ve flektivní morfologii a fonologii.

⁴ Do roku 1945.

Prameny pro zkoumání vývoje češtiny (obecně všech starších fází každého jazyka):

- souvisle psané texty,
- doklady slov v cizojazyčných textech,
- vlivy nedoložené vývojové fáze jazyka v cizím jazyce,
- srovnání nejstarších vývojových fází ostatních slovanských jazyků,
- archaické dialekty,
- toponyma (místní jména).

Pro zkoumání vývoj češtiny je rozhodující přelom 13. a 14. století:

čeština ~ před rokem 1300

čeština jazykem mluvené komunikace
= souvisle psané texty nedoloženy

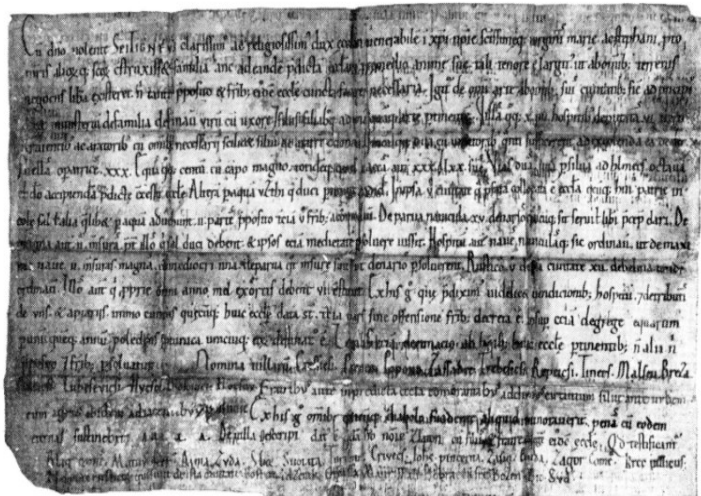
čeština ~ po roce 1300

čeština jazykem psané komunikace =
doloženy souvisle psané památky

Do této doby byla čeština jazykem mluvené komunikace, což nám komplikuje možnost jejího poznání, neboť schází základní prostředek celistvé analýzy starého jazyka: souvisle psané památky.

Pro poznání pč. a rané stč. jsme proto vedle rekonstrukce odkázáni na příležitostné doklady stč. slov či stč. forem v cizojazyčných textech:

- **bohemismy**, tj. strukturální české jevy v textech jiných jazyků (např. č. střídnice nosovek ve stsl. textech české redakce);
- **bohemika**, tj. česká slova v cizojazyčných textech (zejména česká vlastní jména a termíny, pro něž neměl daný jazyk adekvátní ekvivalenty);
- **glosy a přípisky**, tj. česká slova (ve 13. století již také věty) vepsaná/připsaná do cizojazyčného textu.

Zakládací listina litoměřické kapituly